

29. Mücâhid b. Cebr ile Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirlerindeki İsrâîliyatın Kaynak Açısından Değerlendirilmesi ve Taberî'nin Tefsiri¹

Ali BİNOL²

APA: Binol, A. (2024). Mücâhid b. Cebr ile Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirlerindeki İsrâîliyatın Kaynak Açısından Değerlendirilmesi ve Taberî'nin Tefsiri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 549-567. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14540782>

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, dili Arapça olan bir topluma inmiş ve muhatapları tarafından anlaşılmıştır. Tefsire ihtiyaç duyulan konularda ise Hz. Peygamber gerekli açıklamalar yapmıştır. Klasik hadis kaynaklarında aktarılan bilgilere göre tefsiri yapılan ayetlerin çok olmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki dili Arapça olmayan insanların İslam'a girmesi daha çok tefsir yapılmasını gerekli kılmıştır. Hz. Peygamber ve onun ilk öğrencileri olan sahabeden sonra tefsir mirasını tabii âlimleri devralmıştır. Bunlardan biri Mücâhid b. Cebr olup onun aktardığı bilgiler öğrencileri tarafından yazıya geçirilmiştir. Mücâhid'in tefsiri genellikle kelime veya terkip temellidir ve Kur'ân'ın tamamına yönelik değildir. Onun tefsirinde bazen bir kelimenin anlamı zikredilmiş, bazen de ayetin anlamının gerçek hayatta neye karşılık geldiği dile getirilmiştir. Kısmen nüzul sebebine değinilmiş, bazı yerlerde de İsrâîli bilgilere başvurulmuştur. Kur'ân'ı başından sonuna kadar tefsir eden ilk âlim ise Mukâtil b. Süleymân'dır. Adı geçen müfessirler, kimi bilgilileri kaynağını vererek aktarmışlar, bazı yerlerde ise bu hususa riayet etmemişlerdir. Diğer kutsal kitaplara göre daha özlü bir üsluba sahip olan Kur'ân'ın tefsirinde ihtiyaç duyulan yerlerin Kitap ehli insanlardan alınması ise bir başka gerçekliktir. İsrâîliyat adıyla anılan bu bilgiler sahâbi müfessirlerin önde gelenlerinden Abdullah b. Abbas'a kadar uzanmaktadır. İbn Abbas'ın öğrencisi Mücâhid'in tefsirindeki bilgiler daha çok senetleriyle birlikte verilirken Mukâtil b. Süleymân'ın eserinde bu konuda da eksiklikler görülmektedir. Çalışmamızda Mücâhid ve Mukâtil'in tefsirindeki İsrâîli bilgiler ele alınacaktır. Kur'ân'ın anlaşılmasına yaptığı katkı kadar farklı sorunlara da kapı aralamış olan İsrâîli rivayetler, senetler konusunda otorite olan Taberî'nin tefsiriyle karşılaştırılarak bilgilerin kaynakları imkân ölçüsünde açıklığa kavuşturulacaktır. Daha sonra İsrâîli bilgilerin tefsir üzerine yaptığı olumlu veya olumsuz yönlerine işaret edilerek kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Mücâhid b. Cebr, Mukâtil b. Süleymân, Taberî, İsrâîliyat.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

FİNANSMAN: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 13

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.08.2024-**Kabul Tarihi:** 20.12.2024-**Yayın Tarihi:** 21.12.2024; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14540782>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı / Assoc. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir (Yozgat, Türkiye), **eposta:** ali.binol@yobu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8601-6147> **ROR ID:** <https://ror.org/04qydf239>, **ISNI:** 0000 0004 0369 8360, **Crossref Funder ID:** 501100006564

Evaluation of Israiliyyat in the Tafsir of Mujahid bin Jabr and Muqatil ibn Sulayman in Terms of Source and Tabari's Tafsir³

Abstract

The Holy Quran addressed a society whose language was Arabic and was understood by its addressees. In addition, the necessary explanations were made by the Prophet on issues that needed interpretation. When we look at the information given in classical hadith sources, we see that the number of interpreted verses is not very large. However, the expansion of the Islamic society and the adoption of Islam by people whose language was not Arabic necessitated more interpretation. After the Prophet and his first students, the companion commentators, the tabiin scholars took over the legacy of tafsir. One of them was Mujahid bin Jabr, and the information he conveyed was written down by his students. Mujahid's tafsir is generally word or composition based. Sometimes it was about what a word meant, and sometimes it was about what the meaning of the verse corresponded to in real life. Sometimes the reason for revelation or the environment of revelation was mentioned, and some verses were explained with Israeli information. In this respect, the work is not a tafsir on the entire Quran. The first scholar to interpret the Quran from beginning to end is Muqatil ibn Sulayman. In other Islamic disciplines, especially tafsir, its source is as important as the information. Another reality is that the necessary places in the interpretation of the Quran, which has a more concise style than other holy books, are taken from people of the People of the Book. This information, known as Israiliyyat, started to be included in tafsir after Abdullah ibn Abbas. In this study, Israeli information and sources in the tafsir of Mujahid bin Jabr and Muqatil ibn Sulayman will be discussed. The narrations in question will be compared with the information in the commentary of Tabari, who is the authority on the isnads, and the sources of the information will be clarified as much as possible and brief evaluations will be made when necessary.

Keywords: Qur'ân, Tafsîr, Mujahid b. Jabr, Muqatil b. Sulayman, Tabari, Israiliyyat.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 13
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 28.08.2024-**Acceptance Date:** 20.12.2024-**Publication Date:** 21.12.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14540782>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

1.Giriş

Kur'an ilmini ve tefsiri bizzat sahabeden almış olan Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), önemli bir tabiîn alimidir. Mücâhid, Kur'an'ı baştan sona tefsir etmemiş olsa da ihtiyaç duyulan yerlerde açıklama yapmış ve onun görüşleri kendisinden sonrakilere tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Kays b. es-Sâib'in mevlâsı olan müellif, Mekke ekolünün önde gelen isimlerindedir.⁴

Tefsir ilmini bizzat sahabeden öğrenmiş olan Mücâhid'in hocalarının başında İbn Abbas gelmektedir. Klasik kaynaklara göre Mücâhid, Kur'an'ı İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) otuz defa arz etmiştir. Başka bir rivayete göre o, Mushaf'ı Fâtîha suresinden sonuna kadar hocasının huzurunda üç kez okumuştur (Zehebî, 1998: 1/92; Cerrahoğlu, 1991: 265). Her bir ayetin sonunda durmuş ve kimin hakkında indiğini sormuştur (Zehebî, 1963: 3/439; Mücâhid, 1/85).⁵ Bilgisini çevresine aktaran müfessir, ilmi ve söylediklerinin delil alınması konusunda ümmetin ittifak ettiği bir şahsiyet olmuştur (Zehebî, 1998: 1/92). Mücâhid'in tefsiri Abdullah İbn Ebî Necîh (ö. 131/748), İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve Leys b. Sa'd (ö. 175/791) olmak üzere üç kanaldan gelmiştir (Kâtip Çelebi, 1982: 2/458; İbn Kesîr, 1998: 9/96; Mücâhid b. Cebr, 1989: 1/80).

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ise Kur'an'ın tamamını rivayet ve dirayet metoduyla tefsir etmiştir. Belh doğumlu olan müellif, bir müddet Merv ve Horasan'da yaşamış daha sonra Basra'ya gitmiştir (Mukâtil b. Süleymân, 1423h.: 5/278.). Ders aldığı âlimler arasında Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Atâ (ö. 114/732), Dahhâk (ö. 105/723), Muhammed b. Müslim (ö. 124/742) gibi önemli isimler bulunmaktadır. Bağdat, Beyrut ve Mekke'de de bulunmuş olan Mukâtil, 150/767'de Basra'da vefat etmiştir (Mukâtil, 1423h.: 5/278; İbn Hallikan, 1994: 5/255; Türker, 1995: 31/134-136). Mukâtil, kıraat, müteşâbihât, takdîm ve te'hîr, vücûh ve nezâir, nesh ve kaderiyye konularında eserler yazmıştır.⁶

Mücâhid ve Mukâtil'in eserleri, Kur'an tefsiri ve aktarılan bilgiler açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak, onların kullandığı bazı İsrâilî bilgiler tartışılabilir niteliktedir. Zira bir konuda verilen bilgi kadar bilginin kaynağı da aynı ölçüde önemlidir. Bu durum bütün ilmi disiplinler için geçerlidir. İslâm dininin ana kaynaklarından biri olan hadis bağlamında bilgi, sonraki nesillere rivayet zinciriyle aktarılmıştır. İsnad olarak kavramlaşan bu yöntem, gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Zira Müslümanlar, ilk dönemlerden itibaren toplumda bilgi kargaşasının doğduğunu görmüşler ve bunun dini bağlamda bir sorun oluşturacağından endişe ettikleri için bilginin kimler tarafından aktarıldığına büyük önem vermeye başlamışlardır. Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/644), hadis nakleden bazı kimselerin aktardıkları bilgilerin doğruluk derecesini araştırmıştır (Tirmizî, 1992: "İsti'zân", 3). Hz. Ali (ö. 40/661) ise bazı kimselere naklettikleri hadisi Hz. Peygamber'den duyduklarına dair yemin ettirmiştir (Ebû Dâvûd, 1992: "Vitr", 26). Bu tutum, bilginin kaynağını araştırmanın gerektiğini ortaya koymaktadır (Küçük, 2001: 23/155; el-A'zamî, 2015: 59-60). İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) dini hadis ilmiyle özdeşleştirilmesi ve dinin/hadisın kimlerden alınacağına (isnad) dikkat edilmesi gerektiğini vurgulaması (Müslim, 1992: "Mukaddime", 5), bilginin kaynağının önemini ortaya koyan bir başka husustur.

Tefsir kaynaklarına girmiş olan İsrâiliyat, bilginin sıhhati ve Kur'an'ın mesajının saf haliyle

⁴ Abdullah b. es-Sâib'in ya da onun babası Sâib b. es-Sâib'in mevlâsı olduğu da söylenmiştir. (Bk. Mücâhid, 1989: 1/77). Mekke Tefsir ekolü, tefsir isnadında en büyük otorite kabul edilen ve "ilim denizi" lakabıyla anılan Adullah b. Abbas tarafından kurulmuştur. Medine ve Kûfe, diğer ekolleri oluşturmaktadır (İbn Sa'd, 2001: 2/131; İbn Teymiye, 1979: 69; Demirci, 2012: 90).

⁵ Söz konusu iki rakam arasında büyük fark vardır. Otuz rakamı Mushaf'ın okunmasıyla, diğer üç arz da tefsiri ile ilgili olabilir. Böylece rivayetler arasındaki çelişki ortadan kalkar. (Zehebî, 1998: 1/104).

⁶ Mukâtil'in yazdığı eserler şu isimleri taşımaktadır: el-Kıraât, Müteşâbihü'l-Kur'an, Nevâdiru't-tefsir, en-Nâsîh ve'l-mensûh, el-Cevâbât fi'l-Kur'an, et-Takdîm ve't-te'hîr, el-Aksâm ve'l-luğât, er-Red ale'l-Kaderiyye. (Bkz. İbn Nedîm, 1997: 222).

korunabilmesi açısından hassasiyet gerektiren bir konudur. İsrâilî kaynaklardan aktarılan kıssa ve olaylar için kullanılmış olan İsrâilîyat olgusu, tefsir ilminde Yahudî, Hrisityan ve diğer kültürlerden İslamiyet'e giren her türlü bilgi ve rivayeti kapsayan bir hüviyete bürünmüştür (Zehebî, ty.: 13-14; Cerrahoğlu, 1991: 244-245; Hatiboğlu, 2001: 23/199-202).⁷

İsrâilîyat'ın Arap kültürüne ilk intikali cahiliye dönemidir. Zira Araplar, ticari ve sosyal ilişki içinde buldukları Ehl-i kitaba ait hikâyeleri öğrenip kendi kültürlerine aktarmışlardır. İsrâilîyat, sahabe döneminde az olsa da tabiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde gittikçe artan bir seyir izlemiştir. Özellikle bu dönemde İslam'a girişin hızlanmasıyla kültürel miras aynı ölçüde İslam toplumuna intikal etmiştir. Bu alanda faydalı bilgiler yanında İslam inancını bulandıran, gereksiz tartışmalara ve fikri ayrılıklara yol açan bilgiler de sızmıştır (Zehebî, ty.: 13-14; Türker, 1995: 31/136).

Kur'an-ı Kerim, önceki kavimlerin kıssalarına ve peygamberlerin davetine yer vermiştir. Bu bağlamda İsrailoğulları ve onların peygamberlerini de çokça anmıştır. Ancak Tevrat ve İncil nüshaları gibi tarihi olayların ayrıntılarına girmeyen Kur'an, onları oldukça özlü ve edebi biçimde sunmuştur (Zehebî, 1976: 1/177-178). Ne var ki tarihsel olayların gizli kalan bölümleri insanlarda her zaman merak konusu olmuş ve onları olayın ayrıntılarına yönelik arayışlara sevk etmiştir. Bu durum, tarihi olaylar ve peygamber kıssaları konusunda uzman olan Ehl-i kitaba başvurmaya beraberinde getirmiştir.

Kur'an'ı ve tefsirini Hz. Peygamber'den alan ilk nesle doğrudan öğrencilik yapan Mücâhid, Katâde'nin tefsir ilminde hüccet kabul ettiği bir müfessir konumundadır (Süyûtî, 1996: 2:/225; Cerrahoğlu, 1991: 265). Yazdığı tefsiri konusunda herhangi bir tenkide uğramamış olan Mücâhid, Ehli- kitaptan edindiği bilgileri tefsirinde kullanmıştır. Ancak onun, İsrailî bilgilerin rivayeti konusundaki ruhsatın sınırlarını aşmadığı söylenebilir. Zehebî'nin (ö. 1977) de ifade ettiği gibi (Zehebî, 1976: 1/105) Mücâhid, Ehl-i kitaptan alma konusunda son derece hassas olan ve Hz. Peygamber'in izin verdiği ölçüler içinde kalmaya özen gösteren İbn Abbas'ın öğrencisidir.

Mücâhid, akli hürriyete geniş yer vermesi yönüyle bazı ilim adamlarının tefsirine yaklaşımda çekingen davranmasına sebep olmuştur. Zira o, kimi zaman dirayet metodunu da kullanmış ve ayetin metniyle ilişkilendirilemeyecek bazı yorumlara girişmiştir (Mücâhid, 1989: 1/87, 441).⁸ Yine de bunların, tefsirini mesnetsiz bir eser kılacak düzeyde olduğu söylenemez.

Mücâhid b. Cebr'in öğrencileri tarafından kaleme alındığı düşünülen *Tefsîru Mücâhid* adlı eserde kullanılan İsrâilî bilgiler senetle aktarılmış ve öncelikle İbn 'Abbâs'a dayandırılmıştır.⁹ Buna karşın Mukâtil'in, Mücâhid'den daha sonra kaleme aldığı *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* adlı tefsirinde aktardığı

⁷ İsrâilîyat konusunun tanımı, tefsire girişi, örnekleri ve sakıncaları için bkz. ez-Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrâilîyat*, çev. M. Yılmaz, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2/1 (Ocak-Haziran 2002), 155-189; A. Aydemir, 1979: 6-7; H. Akdemir, "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâilîyat Örneği", *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (Ocak-Haziran 2003), ss. 70-85; A. Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâilîyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", *Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 11/15 (Ocak-Haziran 2006), ss. 51-65; B. Gökkır, "Tefsir'de İsrâilîyat: Klasik Dönemde İsrâilîyat ve Önemi", *Siyer araştırmaları Dergisi*, 5 (Ocak-Haziran 2019) ss. 177-190; M. Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâilîyat'a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, Konya NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s. 448-459; O. Yılmaz, "Mukâtil b. Süleymân'ın Hadis Anlayışı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)*, 14/14 (Aralık 2018), 335-361; M. Kayacan, "İsmail Cerrahoğlu'nun Tabiîn Dönemi Tefsiri ve İsrâilîyat Literatürüne Bakışın Analizi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 3 / 1 (Nisan 2019): ss. 66-84; Uzun, N. Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Faculty of Divinity*, 2015, c. II/1, ss. 7-39; Karaalp, C. İsrâilîyatın Tefsire Girişi, *İslam Düşüncesi Araştırmaları*, 2019, ss. 49-81.

⁸ Zehebî, Mücâhid'in "makam-ı mahmud" ifadesini yorumlarken, "Allah Teâla nebisini arşta yanına oturtacak" dediğini ifade eder. Bk. Zehebî, 1976: 1/105. Ancak muhakkik bu görüşün zayıf olduğu ve eserin asıl nüshasında bu ifadenin bulunmadığını söyler. Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 1: 87, 441.

⁹ Bk. Mücâhid, 1989: 1/213, 220, 222, 226, 246, 267-268, 271, 275-276; 2/292, 305-306.

bilgilere dair herhangi bir senede yer vermediği görülmektedir (Mukâtil, 2003: 1/348).¹⁰ Bu tutum, o dönemde isnâd uygulamasının tam oturmadığını düşündürülebilir. Söz gelimi aynı dönemlerde eser veren Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), *Tefsîru's-Sevrî* isimli eserinde bilgilerini belirli kaynaklara dayandırmıştır. Buna mukabil dönem itibariyle bu iki müfessir arasında tefsir yazmış olan Mukâtil'in tefsirinde isnada riayet etmemesi kişisel bir tercih olarak da yorumlanabilir. Çalışmanın devamında Mücâhid ve Mukâtil'in İsrâiliyat ile ilgili verdiği bilgiler karşılaştırılacaktır. Daha sonra Taberî'nin tefsirinde iki müfessirin kullandığı rivâyetlerin kaynağı hakkındaki tespitlere yer verilecektir. Mücâhid ve Mukâtil'in tefsirlerinin seçilmesinin sebebi, bunların ilk tefsirlerden olması ve kendilerinden sonrakilere kaynaklık etmeleridir. Taberî'nin tefsiri ise kendinden önceki rivâyetleri toplamış ve bunların kaynağını zikretmiş olması açısından önem arz etmektedir. Seçilen konulara gelince bunlar, değerlendirmeye alınan tefsirlerin ilki olan Mücâhid'in eserinde yer alanlardır.

2. İsrailoğulları ile İlgili İsrâiliyat

2.1. İsrailoğullarına Verilen Nimetler

Bakara suresi, İsrailoğulları ile ilgili birçok konunun yer aldığı bir suredir. Bu surede İsrailoğullarına verilen nimetlerin hatırlanması ve Rablerine verdikleri sözlere uyulması istenmekte, ilahi vaatlerin gerçekleşmesi de bu şartlara bağlanmaktadır.¹¹ Bu nimetler arasında taştan su çıkarılması, kudret helvası ve bildircin eti indirilmesi, kavmin Firavun'a kulluktan kurtarılması,¹² söz konusu nimetlerin başında sayılmaktadır (Mücâhid, 1989: 1/213). Ebû Necîh (ö. 75/694) tarafından İkrime'ye (ö. 105/723) dayandırılan bir rivâyete göre ise Allah Teâla, Hz. İbrahim'e kendisini imtihan edeceğini söylemiştir. İmtihan konuları Hz. İbrahim'in diliyle ifade edilmiş ve hepsini Allah Teâla tasdik etmiştir (Mücâhid, 1989: 1/213). Bunlar arasında Hz. İbrahim'im insanlara imam kılınması, soyundan Müslüman bir ümmet çıkarılması, Beytullah'ın (Kâbe) insanlar için bir toplanma yeri ve güvenlik merkezi yapılması, hac ve kurban gibi ibadet unsurlarının (menasik) bildirilmesi, tövbelerinin kabul edilmesi, Mekke'nin güvenli bir belde kılınması ve küfredenlerin sonlarının ateş olması şartıyla dünya nimetlerinden yararlandırılması gibi konular zikredilmiştir.¹³ Ebû Necîh, bu bilgileri Mücâhid'e arz etmiş o da bunları yalanlamamıştır (Mücâhid, 1989: 1/213). Bu hitabın Medine Yahudilerine yönelik olduğunu ifade eden Mukâtil ise nimetler arasında Firavun'dan kurtulmayı, İsrail oğullarının düşmanların helakini, çölde kendilerine indirilen nimeti ve Tevrat'ı zikretmiş, ancak bu bilgilerin kaynağından söz etmemiştir (Mukâtil, 2003: 1/36). Taberî, nimetler arasında içlerinden peygamberler seçilmesi, kendilerine kitap indirilmesi, Firavun ve kavminin zulmünden ve çeşitli sıkıntılardan kurtarılmaları, yeryüzünde yurt edinmeleri, taştan pınarlar çıkarılması, bildircin eti ve kudret helvası ile rızıklandırılmaları gibi konuları saymıştır (Taberî, 2001: 1/555-556). Taberî, bu bilgileri Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) vasıtasıyla İbn Abbas'a dayandırmıştır (Taberî, 2001: 2/10-12). Her üç tefsirde de nakledilen hususlar, Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde geçen bilgilerle örtüşmektedir.

2.2. İnek Kesme Olayı

Yine Bakara suresinde İsrâil oğullarının bir katil hakkında tartıştıkları ve Allah'ın bu gizliliği ortaya çıkardığı haber verilir.¹⁴ Bu ayet bağlamında Mücâhid şu bilgileri nakleder: "İneğin sahibi İsrail

¹⁰ Mukâtil, 2003: 1/348. Mukâtil'in İsrâiliyat hakkındaki tutumu için bk. Mehmet Altuntaş, "Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Huruf-ı Mukatta Hakkındaki Yorumları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)*, 13/13 (2018/13), 145-153.

¹¹ el-Bakara 2/40.

¹² el-Bakara 2/49, 57.

¹³ el-Bakara 2/124-125.

¹⁴ el-Bakara 2/72.

oğullarından biriydi. Onu bir adam öldürdü ve ölüsünü başka insanların kapısına bıraktı. Ölünün yakınları cinayeti o adamların yaptığını söylediler. Onlar kabul etmeyince bir ineğin uyluğu ölüye vuruldu. Adam dirildi, kendisini kimin öldürdüğünü söyledi ve yeniden eski haline döndü. Bunun üzerine Allah 'Ben sizin gizlediklerinizi açığa çıkarırım' buyurdu (Mücâhid, 1989: 1/206).” Bu bilgiler Abdurrahman, İbrahim, Âdem, Verkâ ve İbn Ebî Necîh'ten oluşan bir rivayet zinciriyle Mücâhid'e ulaşır.

Aynı ayet, Mukâtil'in eserinde tefsir edilirken herhangi bir kişiye nispet edilmeden şu açıklama yer almıştır: “Katil hakkında iki belde halkı birbirleriyle tartışmıştır. Allah Teâlâ, bu olayı açığa çıkararak ölüleri nasıl dirilteceğini göstermiştir. Bu olay onların akletmeleri için de bir ibret vesilesi olarak zikredilmiştir” (Mukâtil, 2003: 1/52). Mukâtil ayrıca İsrail oğullarının yeniden dirilme konusunda şüphe içinde olduklarını da söylemiştir.

Yukarıdaki bilgiler Taberî'nin tefsirinde İbn Abbas'a dayandırılmış haliyle yer alır. Verilen bilgilere göre parçası katile vurulan inek, İsrail oğullarına kesmeleri emredilen hayvandır.¹⁵ Rivayetlerin bazılarını Ebû Necîh kanalıyla Mücâhid'e dayandıran Taberî'nin aktardığı bilgilere göre adamı öldürenler, kardeşinin çocukları olup zengin olan amcalarının malına çabucak varis olmak amacıyla bu işe girişmişlerdir (Taberî, 2001: 2/224-226). Olaya rivayetler arasındaki bazı ayrıntılara takılmadan bakılacak olursa şunlar söylenebilir: Allah Teâlâ'nın inek kurban etme emri, sosyal hayatın normal akışı içerisinde gelişen olaylar üzerine gelmiştir. Söz konusu emirdeki amaç, iman etmiş bir toplumun ilahi emirlere itaat etme derecelerini ölçmektir.¹⁶ Ne var ki onlar, ilahi bir emre hemen karşılık verme yerine gönüllerinde yaşattıkları sakat düşüncelere gerekçe bulma arayışlarına girişmişlerdir. Zira İsrailoğulları, çevrelerinde yaşayan toplulukların -içlerinde buzağı da olan- çeşitli heykellere taptıkların görmüşler, bunun iyi bir şey olduğunu zannederek kendilerinin de tapacakları heykelleri olmalarını istemişlerdir.¹⁷ Kur'an'ın bu konudaki emri belki de içlerinde bulunan bu buzağı sevgisini söküp atmaya yöneliktir. Zira bir varlığa yüklenen aşırı anlam, onun putlaştırılmasıyla sonuçlanabilmektedir.

2.3. İsrailoğullarının Azabının Sınırlı Olacağı İddiası

Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin, günahları sebebiyle görecekları azabın belirli günlerle sınırlı olacağı iddiasına yer verilir.¹⁸ Mücâhid'in Verkâ ve Ebî Necîh'e dayandırdığı rivayete göre Yahudiler, dünyanın yedi bin yıllık bir ömrü olduğunu, azabın da her bin seneye mukabil bir gün olacağını iddia etmişlerdir. Allah Teâlâ, bu iddiaya karşılık “Allah katından bir söz mü aldınız?” (el-Bakara 2/80) ayetini indirmiştir (Mücâhid, 1989: 1/206).

Mukâtil, Yahudilerin söz konusu iddiayı kendilerini Allah'ın oğulları ve O'nun seçkin kulları olmalarıyla gerekçelendirdiklerini söylemiştir (Mukâtil, 2003: 1/52). Zaten bu iddiayı Kur'an-ı Kerim de dile getirmiştir (el-Mâide 5/18). Ayetin sonunda da “O halde günahlarınız sebebiyle Allah size niçin azap ediyor?” sorusunun sorulmasını emretmiştir.

Mukâtil'in söylediklerine göre İsrail oğulları, ahiretteki azabın sadece kırk gün süreceğine ve bu sürenin de atalarının buzağıya taptıkları kırk günlük bir zaman diliminin karşılığı olacağına inanmaktadırlar. Mukâtil, daha sonra kıyamet gününde olacaklar hakkında şunları ilave eder: “Onların ileri sürdükleri gibi her bir gün için bin yıl kadar süre geçtikten sonra cehennemdeki görevliler şöyle sesleneceklerdir:

¹⁵ el-Bakara 2/68.

¹⁶ Mücâhid'in tefsirine ilâz edilmiş bazı ek bilgilere göre İsrail oğulları, kesecekleri hayvanın pahalı olmasından dolayı emri yerine getirmeye yanaşmamışlardır (Mücâhid, 1989: 1/206).

¹⁷ el-Bakara 2/93.

¹⁸ el-Bakara 2/80.

'Ey Allah'ın düşmanları! Sizin iddia ettiğiniz süre geçti. Geriye sonsuza kadar uzanan bir süre kaldı.' İşte o anda onlar cehennemde ebedi kalacaklarını anlarlar" (Mukâtil, 2003: 1/52). Mukâtil burada da bilgileri herhangi bir kaynağa dayandırmadan aktarır.

Taberî, İbn Abbas'tan gelen bir rivayete dayandırarak sayılı günlerin kırk olduğunu ve buzağıya tapma zamanlarına denk gelen kırk günlük bir sürenin ardından onlardan azabın kaldırılacağına inandıkları bilgisini verir (Taberî, 2001: 2/275). Taberî, Süddî'den (ö. 127/745) yaptığı nakille İsrail oğullarının ateşe atıldıktan sonra orada sadece kırk gün kalacaklarına inandıklarını aktarır. Onlar, "Ateş hatalarımızı yiyip de bizi temizleyince bir görevli şöyle seslenecektir: 'Ey İsrail oğullarının sünnetli olanları! Artık oradan çıkın!' İşte İsrail oğulları bunun için sünnet olurlar. Artık ateşte onlardan kimse kalmaz." Taberî Yahudilerin azap süresi ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen rivayetlere de yer verir ki bunlar Mukâtil'in verdiği bilgilerle benzerlik arz eder. Ona göre İsrail oğulları, cehenneme girdikleri zaman kırk gün boyunca yol yürüyeceklerine, zakkum bitkisinin olduğu yere ulaşacaklarına ve cehennemde de azabın da orada son bulacağına inanırlar. Ne var ki cehennem bekçileri onlara sürenin bittiğini, ancak cehennemde kalmanın devam edeceğini bildirecektir. Onlar kamçılarla yokuşa doğru yeniden tırmanmaya zorlanacaklar ve azap bu şekilde sürüp gidecektir (Taberî, 2001: 2/276).

Kur'an'ı Kerim, kimlerin cennete gireceğini ve kimlerin cehennem azabına maruz kalacağını açıklamıştır. Hiçbir topluma da ayrıcalık tanımamıştır. Bu gerçeği, üstünlüğün takvada olduğu¹⁹ ilkesiyle evrenselleştirmiştir. Bu bakımdan, kendi dönemlerinde birçok nimete erişen ve dönemin insanlarına karşı üstün kılınan İsrailoğullarının Allah'a isyan ettikten sonra da hala özel bir muameleye tabi tutulacaklarını düşünmeleri yersiz bir iddiadan öteye gidemeyecektir. Zira bu düşünce, ahirette paranın, diyetin ve kayırmanın olmayacağını bildiren ilahi vahiy esaslarına²⁰ da aykırıdır.

2.4. Firavun'un Zulmünü Artırması

Firavun'un kavmine yaptığı zulüm, Kur'an-ı Kerim'de "Onlar da, 'Bize sen gelmeden önce de geldikten sonra da işkenceye uğratıldık' dediler" (el-A'râf 7/129) şeklinde anlatılır. Vehb b. Münebbih'e dayandırılan rivayete göre İsrail oğulları Hz. Musa'ya "Sen gelmeden önce Firavun bizden süt istiyor, saman vaat ediyordu. Sen geldikten sonra hem süt hem saman istemeye başladı" (Mücâhid, 1989: 1/341) sözleriyle yakınmışlardır. Bunun üzerine Hz. Musa, Firavun'un helaki için dua etmiş ancak, 'O, helakini gerektirecek eylemini henüz gerçekleştirmedi' cevabını almıştır (Mücâhid, 1989: 1/341). İtikadi veya ameli açıdan sorun oluşturmayacak bu rivayetin reddi veya kabulü sonucu değiştirecek bir özellik taşımamaktadır.

Mukâtil, Hz. Musa gelmeden önce İsrail oğullarına yapılan eziyetin sebebinin de Hz. Musa olduğunu ve Firavun'un azabının, tahtına geçmesi beklenen kişi sebebiyle erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını bırakması şeklinde cereyan ettiğini açıklamıştır. Hz. Musa geldikten sonra ise ona uydukları için güç yetirilemeyecek işlerle sorumlu tutulduklarını ifade etmiştir (Mukâtil, 2003: 2/2). Bu açıklama, ayetin içeriğiyle zıtlaşan bir durum arz etmemektedir. Ancak söz konusu ifadeler, herhangi bir kaynağa dayandırılmamıştır.

Taberî, "Musa gelmeden ve o geldikten sonra" ifadesini peygamberlik öncesi ve sonrası dönem olarak açıklar. Muhammed b. Amr, Ebû Asım, İsa ve İbn Ebî Necîh yoluyla Mücâhid'e dayandırdığı tefsirinde

¹⁹ El-Hucurât 49/13.

²⁰ el-Bakara 2/48, 80-82, 123.

(Taberî, 2001: 12/482) ayrıntıya girmez.

2.5. Tâlût-Câlût Kıssası

Mücâhid ve Mukâtil, Bakara 242-252. âyetlerinin açıklamasında İsrâilî bilgilere atıfta bulunmuşlardır. Mücâhid, 247. âyetin açıklamasında şöyle demiştir: “İsrâil oğullarına melik olarak gönderilen Tâlût, ordunun başına geçmiş ve Câlût’un öldürülmesini istemiştir. Bu görevi üstlenen Dâvûd, attığı bir taşla Câlût’un miğferinde otuz üç kadar delik açmış ve onu öldürmüştür” (Mücâhid, 1989: 1/241-242). Aynı konuyu Mukâtil de ele almış ve İsrailiyât’a ait birçok bilgi aktarmıştır (Mukâtil, 2003: 1/150-152). Ayette geçen “sekîne”²¹ kelimesiyle ilgili olarak da her iki müfessir benzer ifadeler kullanarak iki kanatlı ve başı kedi başına benzer bir varlık olarak açıklamıştır (Mücâhid, 1989: 1/242; Mukâtil, 2003: 1/131).²² Ancak Mukâtil herhangi bir kaynağa işaret etmemiştir. Verilen bilgilerin gerçeklikle bağdaşıp bağdaşmadığına bakılmaksızın duyulduğu şekliyle aktarıldığı görülmektedir. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler veren Taberî, kaynak olarak İbn İshak, Vehb b. Münebbih ve İkrime’nin rivayetlerini kullanmıştır (Taberî, 2003: 5/306-309).

3. Yaradılış ve Hz. Âdem ile İlgili İsrâiliyat

Semâvî kitapların ele aldığı önemli konular arasında ilk insan Hz. Adem’in ve onun şahsında insanın yaratılışı yer almaktadır.²³ Kur’an’ı Kerim, yaratılışla ilgili konuları özlü bir şekilde vermiştir. Tevrat’ta ise daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Tevrat bilgileri yanında İsrailoğullarının algı ve yorumlarına dayalı bilgiler de önemli bir yer tutmaktadır. İşte bunlardan bazıları bir şekilde Kur’an tefsirine yansıtılmıştır. Şimdi bu konulara geçilebilir.

3.1. İlk Yaradılanlar ve Dünya

Mücâhid’in tefsirine göre yaratılış arş, su ve hava ile başlamıştır. Yeryüzü de sudan yaratılmıştır.²⁴ Müfessir, yaratılışın birinci gün (Pazar) başlayıp beş gün devam ettiğini ve bütün yaratıkların Cuma günü yaratıldığını, ayrıca Yahudilerin kendileri için Cumartesi gününü seçip kutsadıklarını ifade etmiştir. Söz konusu altı günden her birinin de insanların saydığı bin gün kadar olduğu²⁵ bildirilmiştir (Mücâhid, 1989: 1/338). Bu bilgiler Mücâhid’e Müsennâ, Haccâc b. el-Minhâl, Ebu Avâne ve Ebû Bişr aracılığıyla bağlanmıştır.

Mukâtil, benzer bilgileri Bakara (2/30), Yûnus (10/2) ve Hûd (11/7) surelerinin tefsirlerinde (Mukâtil, 2003: 1/22; 2/90, 116) senetsiz olarak zikretmiştir. Taberî’nin tefsirinde Mücâhid’in naklettiği konular, söz konusu rivayet zinciriyle yer almıştır (Taberî, 2003: 12/482).

3.2. Âdem’in “Acel”den Yaradılması

Kur’an-ı Kerim’de insanın yaratılışı bağlamında “خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ” buyrulmaktadır.²⁶ Mücâhid’in

²¹ el-Bakara 2/248.

²² Mukâtil el-Fetih 4. ayetteki “sekîne”yi Hudeybiye günü müminlerin gönlüne indirilen güven ve huzur olarak açıklamıştır. (Krş. Mücâhid, 1989: 1/607; Mukâtil, 2003: 3/245. Bu kelime, Taberî’nin tefsirinde de rahmet, kalpteki sükûnet ve güven duygusu olarak izah edilmiştir (Bk. Taberî, 2001: 20/203). Sekine kelimesinden sonra “في ظُروب المؤمنین” denilerek bunun müminlerin kalplerine indirildiğinin söylenmesi Mukâtil ve Taberî’nin görüşlerinin isabetli olduğunu göstermektedir. Burada iki ihtimal söz konusudur. Ya Mücâhid duyduğunu olduğu gibi aktarmış ya da bu ifadeler daha sonraki raviler tarafından esere eklenmiştir.

²³ Bkz. el-Bakara 2/30; el-A’râf 7/12; Sâd 38/76.

²⁴ Bu bilgiler, A’râf suresi 52. ayeti bağlamında ek bilgi olarak geçer (Bk. Mücâhid, 1989: 1/338).

²⁵ el-Hacc 22/47.

²⁶ el-Enbiyâ 21/37.

tefsirinde insanın “acel”den yaratılmasıyla ilgili yapılan açıklama kendisine Abdurrahman, İbrahim, Âdem, Verkâ ve İbn Ebî Necîh'ten oluşan bir rivayet zinciriyle ulaşır. Açıklamaya göre insan, diğer bütün varlıklardan sonra olmak üzere yaratılmışların var edildiği günün son vaktinde yaratılmıştır. (Kendisine üflenen) ruh, gözlerini, dişlerini ve başını canlandırdığında henüz aşığalarına ulaşmadan insan “Rabbim! Güneş batmadan önce benim yaratılışımı tamamla!” demiştir (Mücâhid, 1989: 1/471. Krş. Zemahşerî, 1995: 3/117).²⁷

Mukâtil, insan ile Âdem'in kastedildiğini, Kureyş müşriklerinin de azap konusunda aceleci davrandıklarını ve bu sözleri, ahiret hallerini yalanlamak için söylediklerini ifade etmiştir. Nitekim Âdem de daha yarısı çamurken bir an önce oturmak istemiştir. İşte acelecilik tüm insanlara buradan miras kalmıştır (Mukâtil, 2003: 2/354).

Evrende geçerli olan ilahi yasalara hiç de uymayan bu rivayetlerin (el-Ahzâb 33/62; el-Feth 48/23) İsrâiliyat olduğu açıktır. Zihinleri karmaşıklaştıran bu rivayetlere devam eden Mücâhid, ruhun dışarıya çıkacak bir yer bulamadığını, burna geri döndüğünü ve bu yüzden Âdem'in hapsirdiğini söylemiştir. Bu defa Âdem “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” demiş ve bu onun söylediği ilk söz olmuştur. Mücâhid, ‘Bize ulaştığına göre’ diyerek hiçbir kaynak göstermeden Allah'ın “İşte ben seni bunun için yarattım, rabbim sana merhamet etsin” buyurduğunu söylemiştir (Mukâtil, 2003: 2/354). Ona göre bu ifade, Rabbin rahmetinin azabını geçtiğinin işaretidir.

Taberî, Âdem'in kısa bir zaman dilimi içinde ve acelecilik üzere yaratıldığını söyledikten sonra Ebû Kureyb - İbn Yemân - Eş'as - Ca'fer - Saîd ve Musa - Amr - Esbat - Süddî kanalıyla benzer bilgileri aktarmıştır (Taberî, 2001: 18/441). Buna göre ruh, Âdem'in gözüne ulaşınca cennet meyvelerine bakmış, karın boşluğuna ulaşınca onlardan yemeyi arzu etmiş, daha ayaklarına ulaşmadan ileri atılmıştır. İşte “خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ” ayeti bunu ifade etmektedir. Taberî, daha sonra Hasen el-Basrî, Verkâ, İbn Ebî Necîh ve Mücâhid'in isimlerinden oluşan bir rivayet silsilesiyle Mücâhid'in tefsirinde verilen bilgilerin aynısını tekrar etmiştir (Taberî, 2001: 18/442).²⁸

Mücâhid'in tefsirini tahkik eden Muhammed Abdüsselâm, bu tefsiri garip bulmuş ve ayetin inkârcılara cevap olarak geldiğine işaret eden Zemahşerî'nin şu yorumuna yer vermiştir: “Allah Teâla, insanı tabiatında var olan acelecilikten nehyetmiş ve aceleci tavrından dolayı onu kınamıştır. Sanki o, şöyle demiştir: “Acelecilik sadece sizden kaynaklanmıyor. Bu huy sizin yaratılışınızın gereğidir.” Zemahşerî, “İnsanın yapısında böyle bir özellik varsa Allah'ın acelecilikten sakındırması insanoğlu için güç yetiremeyeceği bir şeyi yüklemek anlamına gelmez mi?” şeklindeki muhtemel soruyu şöyle cevaplamıştır: “Bu istekler insana verilen şehvet duygusunun gereğidir. Şehveti veren Allah, onu kırma ve aceleciliği terk edebilme gücü de vermiştir” (Zemahşerî, 1995: 2/572-573).

Hız. Âdem'in yaratılması sırasındaki gelişmeler ve yapılan konuşmalar, insanın dünyaya gelme ve gelişip büyüme kanunlarına uymamaktadır. Daha yaratılışı tamamlanmamış birisinin konuşması, Allah'a dua etmesi, güneşin batışından bahsetmesi gibi konular, fitrata uygun görünmemektedir.

²⁷ Değerlendirmenin sonunda bu görüşü destekleyici mahiyette bir bilgi de bulunmakta ve Himyer lügatinde “acel” kelimesinin çamur anlamına geldiği söylenmektedir. Nitekim acel kelimesi bir şiirde “والخيل ينبت بين الماء والحل” şeklinde geçmektedir (Mücâhid, 1989: 1/471).

²⁸ Taberî, Basralı bazı Arap dâilcilerin şu görüşlerine yer vermektedir: “İnsan, acelden yaratıldı” denmesi, onun işinin kısa bir süre içinde olmasındandır. Çünkü Allah'ın dilediği bir şeyi var etmesi için ona “ol!” demesinin yeterli olduğunu ve onun da hemen oluverdiğini bildiren ayetler de vardır. (en-Nahl 16/40). İşte “acel” budur (Taberî, 2001: 18/442). Bu söze göre Allah'ın yarattığı tüm varlıklar, acelecilik üzere yaratılmışlardır. Çünkü hepsi “ol” emrinin sonucudur.

3.3. Hz. Havva'nın Yaratılışı

Nisâ suresinin başında insanların tek nefisten (نفس واحدة) yaratıldığı ve ondan da eşinin var edildiği bildirilmekte, daha sonraki nesillerin de erkek ve kadın olarak onlardan ürediği haber verilerek Allah'a itaatsizlikten sakınılması istenmektedir.²⁹ Mücâhid, İbn Ebî Necîh'e dayandırdığı rivayette, ayette geçen "نفس واحدة" ile Hz. Âdem'in kastedildiğini söylemiştir. Müfessire göre "Ondan da eşini ..." (وخلق منها زوجها) ifadesi de Hz. Havva'ya işaret etmektedir. Tefsirin devamında Hz. Âdem'in uyuduğu bir anda eğey kemiğinden Havva'nın yaratıldığı, uyanınca yanında gördüğü manzara karşısında "esâ" (أنا) dediği ve bu kelimenin Nabat dilinde "kadın" (امرأة) anlamına geldiği söylenmiştir (Mücâhid, 1989: 1/471).³⁰

Mücâhid'in rivayetlerine benzer bilgiler veren Mukâtil, Hz. Havva'ya bu ismin verilmesinin sebebinin Âdem'in canlı halinden yaratılması olduğunu söylemiştir (Mukâtil, 2003: 1/288). Ancak bu bilgileri bir kimseye atfetmemiştir.

Taberî, tefsirine bütün insanların bir şahıstan yaratıldığını ifade ile başlamıştır. Bu ifade, bütün insanların bir adam ve bir anneden türediğini, soyların bir noktada birleştiğini, aralarında kardeşlik hukuku oluştuğunu, dolayısıyla bu hukuka riayet etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Başlangıçta hepsini toplayan bir babanın olduğunu, bundan dolayı birbirlerine şefkatle davranmaları ve zulmetmemeleri gerektiğini, kuvvetlinin gücünü Allah'ın bildirdiği biçimde zayıfın lehine kullanmasının istendiğini söylemiştir. Sonuçta hepsi tek bir nefse (Âdem) dayanmaktadır (Taberî, 2001: 7/514).

Taberî, nefis-i vahide ile Adem'in kastedildiği konusunu Süddî ve Katâde'ye (ö. 117/735) dayandırmıştır. "Zevc" kelimesi de "eşi/ikincisi" anlamına gelir ki tevîl ehline göre o Havva'dır. Bu noktada o, İbn Ebî Necîh ve Mücâhid'in isimlerini anmıştır (Taberî, 2001: 7/515). Taberî'nin Süddî'ye nispet ettiği bir başka rivayette de cennete yerleşen ve eşten yoksun olan Âdem, uykusundan uyandırdığı bir anda yanında oturan bir kadın bulmuştur. Kadına kim olduğunu sormuş, o da "امرأة" cevabını vermiştir. İbn Abbas'a dayandırılan bir başka rivayete göre ise Âdem yanında gördüğü varlık karşısında "لحمي ودمي وزوجتي!" (Benim etim, kanım ve eşim!) demiş ve sonunda onunla huzura ermiştir (Taberî, 2001: 7/515). Her üç tefsirde de bilgilerin birbirleriyle örtüştüğü görülmektedir. Ancak Mukâtil, kişisel bir tercihe dayalı olarak senetten söz etmemiştir.

3.4. Hz. Âdem ve Eşinin Allah'a Şirk Koşmaları

A'raf suresinde bir insanlık gerçeğinden söz edilir. Allah'ın, insanı bir tek candan yarattığı, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini var ettiği haber verilir. Sonra da "Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rablerine şöyle dua ederler: 'Yemin olsun ki bize kusursuz bir çocuk bahşedersen şükredenlerden olacağız! Allah onlara yaratılışı tam bir çocuk bağışlayınca, kendilerine verilen bu nimet hakkında O'na şirk koşarlar'" (el-A'râf 7/189-190) buyrulur.

İbn Ebî Necîh yoluyla Mücâhid'e dayandırılan rivayete göre Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın çocukları yaşamamaktadır. Şeytan onlara çocuklarını Abdülhâris diye isimlendirdikleri takdirde çocuklarının yaşayacağını söylemiştir. Onlar da bu tavsiyeye uyararak şirke düşmüşlerdir (Mücâhid, 1989: 1/347-348).

Mukâtil, bu konuda daha fazla ayrıntıya yer vermiş, olayı Havva'nın hamileliği süreciyle eşleştirerek anlatmıştır (Mukâtil, 2003: 2/19). Ona göre İblis, çocukların yaşamamalarıyla değil, çocuğun belki de

²⁹ en-Nisâ 4/1.

³⁰ Mücâhid Havva'nın yaratıldığı madde bağlamında "فمنزري", Mukâtil ise "ضلع" kelimesini kullanmıştır. (Mukâtil, 2003: 1/288).

bir hayvan şeklinde doğabileceği ihtimaliyle korkutmuştur. Bu yüzden onlar İblis'e uymuşlardır. Onların şirki ise ibadet şeklinde değil itaat bağlamında gerçekleşmiştir (Mukâtil, 2003: 2/19). Şeytanın vesvesesi, ister çocuğun yaşamaması ile ilgili olsun isterse istenmeyen biçimde doğması ile olsun sonuçta önemli olan, insanın telkinlere uyarak haktan ayrılmasıdır. Ancak bu durumun Hz. Havva'ya nispet edilmesinin dayanağı yoktur. Hz. Havva'yı itham eden bu anlatımlar, tefsire katkı sağlamaktan da uzaktır.

Taberî, bu konuda da birçok rivayet sunar. Bunlar arasında İbn Abbas'a kadar giden rivayetler de vardır (Taberî, 2001: 3/311-313). Taberî, bir rivayette şirk koşanın Âdem ve Havva değil, onların soyundan gelen kimseler olduğunu nakleder (Taberî, 2001: 3/311-314) ki olması gereken de budur. Zira bu konuyu Râzî (ö. 606/1210) de ele alır. Rivayetleri çeşitli yönlerden eleştiren Râzî şu görüşlere yer verir: "... 1) Ayet, *فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ* şeklinde son buluyor. Dolayısıyla şirk koşanlar iki kişi değil bir topluluktur. 2) "Hiçbir şey yaratamayan ve de yaratılmış olanları mı ortak kılıyorlar?" ayeti, putların ortak koşulmasından bahsetmekte ve bu inancı reddetmektedir. Ayrıca İblis'in bu ayette ismi geçmemektedir. 3) Konu İblis olsaydı, cansız varlıklar için kullanılan "ما" edatı değil akıllı varlıklara ait olan "من" edatı kullanılması gerekirdi. Ayrıca çoğul ifadesi yer almazdı. 4) Âdem, İblis'i bütün yönleriyle tanımıştı. Böyle bir durumda çocuğunu doğrudan onun ismine nispet etmesi kabul edilebilecek bir şey değildir (Râzî, 1420h.: 15: 426-427)."

Bu konuda daha farklı yorumlar da yapılmıştır. Onlardan biri şöyledir: "Hitap herkesedir. Nefs-i vahide, "bir ve benzer şekilde" demektir. "Ondan da eşini" ifadesi de yaratmanın aynı cinsten olduğuna delildir. Daha sonra erkek (ذَكَرَ) ve dişinin (أُنْثَى) hallerine işaret edilmiştir. "جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ" ifadesiyle ise insanların fitrattan uzaklaşıp şirke saptıkları anlatılmaktadır (Ebû Hayyân, 1420h.: 5/242-243).

Taberî, Râzî ve Ebû Hayyân'ın yorumları, ayetin metninin izin verdiği ölçülerde olup zorlamaya gidilmemiştir. Üstelik burada sadece Hz. Âdem'den bahsedilmemiş, onun şahsında insanoğlunun mal ve evlat karşısında takınabileceği tavır hakkında genelleme yapılmıştır. Zira insanların nimete karşı aşırı istekli oldukları, ona ulaşabilmek için her türlü yola başvurabildikleri, nimete meşru yollardan ulaşmış olsalar bile istediklerini elde ettikleri zaman da nimet vereni unuttukları gerçeği Kur'an'da dile getirilmiştir.³¹ Görülmektedir ki Mücâhid ve Mukâtil, Ehl-i kitaptan duyduklarını herhangi bir muhakeme yapmadan aktarmışlardır. Ya da bu bilgiler söz konusu tefsirlere sonradan eklenmiştir.

3.5. Hz. Âdem'in Çocuklarının Kurban Sunması

Kur'an-ı Kerim'de sözü edilen konular arasında Hz. Âdem'in çocuklarının kurban sunma kıssası da yer almaktadır.³² Mücâhid'in tefsirinde İbn Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'e dayandırılan rivayete göre Hz. Âdem'in çocukları biri erkek biri kız şeklinde ikiz doğmaktadır. Çiftçinin ikizi olan kız güzel, çobanın ikizi çirkin haldedir. Çiftçi güzel olanı alacağını söyler. Çoban, kurban sunmayı teklif ederek kurbanı kabul görenin haklı olacağını belirtir. Çoban, güzel, beyaz ve boynuzlu büyük bir koç getirir. Çiftçi ise bir yiyecek/ekin demeti getirir. Koç kabul edilir. Zira o, İbrahim'in kestiği ve Allah'ın cennette kırk güzden beri sakladığı koçtur. Çiftçi, diğer kardeşini öldürür. İşte Âdem'in bütün çocukları bu kâfir çocuğun soyundan gelir (Mücâhid, *Tefsîru* 1989: 1/306).³³

³¹ Fussilet 41/51.

³² el-Mâide 5/27.

³³ Tarla sahibinin kâfir olması, öldürmeyi helal saymasından dolayıdır. İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayete göre bu tür evliliği Hz. Âdem emretmiştir (Mücâhid, *Tefsîru* 1989: 1/306).

Mücâhid'in eserinde, kardeşlerin kurban sunma olayı³⁴ bağlamında bir rivayet daha yer alır. Bunlar, Hz. Âdem'in neslinden olan Hâbil ve Kâbil adlı iki kardeşir. Hâbil bir koç kurban ederken Kâbil tarla ürünlerinden (بقل) bir demet sunar. Hâbil'in kurbanı kabul edilirken diğeri reddedilir. Bu sebeple o, kardeşi Hâbil'i öldürür (Mücâhid, 1989: 1/306).

Mukâtil, aynı ayetin tefsirine Hâbil ve Kâbil ismini zikrederek başlar. Bunlar Hz. Âdem'in çocuklarıdır. Hz. Havva bir batında Kâbil ve İklîmâ'yı, diğeri batında ise Hâbil ve Leyûza'yı doğurmuştur. Kâbil'in kız kardeşi diğerdinden güzeldir. Hz. Âdem her birinin diğeriyle doğan kızı alacağını söylemiştir. Kâbil buna itiraz edince Hz. Âdem, kurban teklifini ortaya atmıştır. Çiftçi olan Kâbil, delice otuyla karışık bir buğday demeti sunmuş, çoban Hâbil ise yağlı-sütlü bir davar seçmiştir. Takdimleri dağın başına dualarla koyup sonucu beklemişlerdir. Semadan bir ateş inmiş, davarı yerken diğerdini bırakmıştır. Haset duygusuna kapılan Kâbil kardeşini öldüreceğini söylemiştir. Kardeşi yalvarsa da onu taşla öldürmüştür. Bu olay Hind topraklarında olmuştur (Mukâtil, 2003: 1/288).³⁵ Karga rivayetini de anlatan Mukâtil,³⁶ kaynağı anmaya gerek duymamıştır.

Kurban sunma sebebinin ihtilâflı olduğunu söyleyen Taberî, olayı farklı kanallardan gelen kısmi farklılıklarla nakleder (Taberî, 2001: 10/201-207). Taberî'nin, Hasen el-Basrî'den naklettiği bir diğeri rivayete göre kurban sunanlar Hz. Âdem'in oğulları olmayıp İsrailoğullarındandır. Zira yeryüzünde ilk ölen Hz. Âdem'dir (Taberî, 2001: 10/208-209). Ancak sulb (öz çocuk) ile zürriyet (nesil) kelimelerini özenle kullanan Taberî, kıssayı Âdem'in çocuklarına nispet eden rivayetlerin doğruya daha yakın olduğunu, İsrail oğulları arasında yaşanmış böyle bir hikâyeyi anlatmanın hikmetle bağdaşamayacağını söyler (Taberî, 2001: 10/208-210). Bu konuda o, ahbâr, siyer, ilim ve tevil ehlinin ittifak içinde olduğu görüşündedir.

Kur'an-ı Kerîm, Hz. Âdem'i insanlığın atası olarak sunar. İtaat veya isyan türü davranışlar Âdemoğullarının tümü için geçerlidir. Bu olay bizzat Hz. Âdem'in çocukları arasında geçebileceği gibi sonradan gerçekleşmiş de olabilir. Ancak anlatılanlara göre zaman içinde olabilecek bir hadise sadece Hz. Âdem'in dönemine sığdırılmış ve bu yüzden hata ve sevaplar bütünüyle Âdem'e veya onun iki oğluna nispet edilmiştir. Bu durumda peygamber olan Âdem bir anda inkârcı durumuna düşebilmiştir. Ya da çocuklarıyla sınanan ve onlar sebebiyle inkâra/isyana düşebilecek insanların yaptıkları Âdem'le ilişkilendirilmiştir. Bizce bu yaklaşım, Kur'an hakikatlerinin tüm zamanlara hitap ettiği ve bunların Âdem'le sembolize edilen gerçekliğin tüm insanoğlu bağlamında anlaşılması gerektiğini göz ardı etmekten kaynaklanmaktadır.

4. Hz. Musa ile İlgili İsrailiyyat

Kur'an'da en çok ismi geçen peygamber, İsrailoğullarının kurtuluşu için gönderilen Hz. Musâ'dır. Onunla ilgili İsrâilî rivayetler de tefsirlerde çokça yer almıştır. Bu rivayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

4.1. Hz. Musa'nın Dilindeki Rahatsızlık

Kur'an-ı Kerîm'in bildirdiğine göre Musa Peygamber, davet için Firavun'a gönderildiği zaman şu duayı yapmıştır: "... 'Rabbim! Göğsümü genişlet, benim işlerimi kolaylaştır ve dilimden düğümü çöz (Tâhâ 20/25-27)." Mücâhid'e göre böyle bir duanın sebebi Hz. Musa'nın dilinde bir konuşma güçlüğü (ucme)

³⁴ el-Mâide 5/27.

³⁵ Mukâtil olayın daha fazla ayrıntılarını anlatır (Mukâtil, 2003: 1/288).

³⁶ Bkz. el-Mâide 5/27-31.

olmasındandır. İbn Ebî Necîh'den gelen rivayete göre Hz. Musa, daha çocukken Firavun'un sakalını çekmiştir. Buna sinirlenen Firavun "Bu benim düşmanım" diye tepki göstermiştir. Çocuğun cezalandırılmasından korkan karısı onun aklının ermediğini söylemiştir. Bunu ispat etmek için çocuğa bir kor parçası uzatmış ve o da kor parçasını ağzına atmıştır (Mücâhid, 1989: 1/462).

Mukâtil, Hz. Musa'nın dilinde bir ağırlık (ثِقَلٌ) olduğunu söylerken fazla ayrıntıya girmemiştir. Eserinde herhangi bir kaynak da vermemiştir (Mukâtil, 2003: 3/156). Taberî, Mücâhid'in verdiği bilgiler yanında farklı bilgiler sunmuştur. Bunları İbn Ebî Necîh, İbn Cüreyc ve Saîd b. Cübeyr vasıtasıyla aktarmıştır (Taberî, 2001: 18/298-300).

Hz. Musa'nın kardeşi Harun'u yardımcı olarak istemesi, onun hitabetinin daha güçlü olduğu gerçeğine dayandırılabilir. Bu durum, Hz. Musa'nın dilinin peltek olmasını da gerektirmez. Çocuklukta ağza alınan bir kor parçasının insanı kekeme yapması da ayrı bir tartışma konusudur. Sonuç itibarıyla topluluklara hitap etmek ve onlara önderlik vazifesini yüklemek için seçilen bir kişinin konuşma bozukluğu çekecek kadar özürlü olması, peygamberlik makamı için çok da makul görünmemektedir. Sonuç itibarıyla söz konusu ayetlerle ilişkilendirilen rivayetler, Kur'an'ın tefsirine hizmet etmemektedir. Ayrıca bu tür rivayetler, tarihi olayları evrensel kılan bir üslupla elen alan Kur'an'ın ayetleri sunuş biçimine de uymamaktadır.

4.2. Hz. Musa'nın Asasına Yönelik İsrâiliyat

Hz. Musa'ya verilen asa mucizesi anlatılırken asanın yılanı dönüşmesi "تُعْبَانٌ مُّبِينٌ" (büyük bir yılan) terkibiyle ifade edilir³⁷ Abdülaziz'in Ebû Saîd'den naklettiğine göre o, Mücâhid'den yılanın iki çenesi arasının kırk arşın kadar olduğuna yönelik bir söz işittiğini söylemiştir (Mücâhid, 1989: 1/340).³⁸

Mukâtil, "apaçık bir yılan" açıklaması yapmakla yetinirken (Mukâtil, 2003: 2/1) Taberî, Mücâhid'den gelen bilgilerle birlikte çeşitli açıklamalar aktarır (Taberî, 2001: 13/17). Bunlardan en garibi Süddî'den gelir. Ona göre yılanın alt çenesi yerdeyken üst çenesi sarayın üstüne ulaşmaktadır (Taberî, 2001: 13/17).

Bu tür bilgiler öncelikle Kur'an'ın veya sahih sünnetin ifadeleri değildir. Bu rivayetler tarihi hadiseleri daha ilginç kılma adına yapılmış olabilir. Tarihi hadiseleri her yönüyle olağanüstü gösteren bu rivayetler ilginç bulunsa da çoğunluğun zihninde "acaba" sorusu oluşturmaktadır. Sonuçta da Kur'an'ın zikrettiği mucizenin yanına eklenen birçok unsur sebebiyle asli konu bile şüpheyle karşılanabilir bir hal almaktadır. Böylece muhatap, sahih inanca ve salih amele sevk etmeyecek böylesi rivayetler yüzünden Kur'an'a yabancılaşabilmektedir.

4.3. Sihirbazların Sayısıyla İlgili İsrâiliyat

Kur'an, Musa'nın sihirbazlarla yaptığı mücadeleyi de anlatır.³⁹ Mücâhid'in tefsirinde bulunan ve Ka'b el-Ahbâr'a dayandırılan bir rivayette, 17.000 sihirbaz olduğu ifade edilir (Mücâhid, 1989: 1/510). İman etmiş olan bu sihirbazların tamamı akşama şehit olmuşlardır. Mukâtil'in kaynaksız olarak verdiği bilgilere göre ise sihirbazlar yetmiş iki kişidir (Mukâtil, 2003: 2/1).

³⁷ el'A'râf 7/107.

³⁸ Muhammed Abdüsselâm, bu ifadeyi haklı olarak oldukça mübalağalı bulur. Ayetteki "تُعْبَانٌ مُّبِينٌ" sözünün, kocaman (ضخم) değil yılan olduğu apaçık belli anlamına geldiğini söyler (Mücâhid, 1989: 1/340). Gerçekten de böyle bir yılanın gövdesinin ne kadar olabileceği hayal bile edilemez. Yılanın en büyüğünün bugünkü halinden iki-üç katı olabileceği düşünülün. O bile bu güne kadar canlıların küçülme oranıyla kıyaslandığı zaman akla ve bilime uymayacak oranlardadır.

³⁹ eş-Şuarâ 26/34-51.

Sihirbazlar, Taberî'nin, Muhammed b. İshak'a dayandırdığı rivayette 15.000, İkrime'den gelen rivayette ise yetmiş civarındadır. Ancak Taberî 70.000 kastedebileceğini ifade etmiştir. İbnü'l-Münzir'in rivayetine göre meydana 80.000 sihirbaz gelmiştir. Ka'b el-Ahbâr ise 12.000 kadar sihirbaz olduğunu söylemiştir (Taberî, 2001: 13/25).

Mücâhid ve Taberî'nin aktardığı bazı sayılarda aşırı abartma olduğu açıktır. O dönemde sihirbazların sayısı bu kadar ise halkın sayısını düşünmek gerekir. Bu kadar insanın bir meydanda toplanması ve marifetlerini aynı ortamda sergilemeleri neredeyse imkân dışıdır. Sayı, sihirbazlık mesleğinin toplumdaki yaygınlık derecesiyle de çelişir. Bu kadar insanın ölüme mahkûm edilmesi, hepsinin darağacına asılması... bir güne sığdırılabilecek cinsten değildir. Bu kadar sihirbazı cezalandıracak asker, galip oldukları takdirde verilecek ödül, ya da vaat edilen makam... ayrı ayrı değerlendirme konusudur. Mukâtil'in verdiği bilgiler ise daha gerçekçi görünmektedir.

4.4. Süs Eşyalarından Buzağı Yapılması ile İlgili İsrailiyat

Kur'ân'ın verdiği bilgilerden bir diğeri Musa'nın (a.s) kavminden ayrılmasından sonra Sâmirî'nin yaptığı buzağı heykeline tapmaları meselesidir.⁴⁰ Kıssa içinde yer alan "Bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım"⁴¹ ifadesi, Mücâhid'in tefsirinde "Cebrail'in atının ayağını bastığı topraktan aldığı bir miktar toprak" olarak açıklanır.⁴² Bu bilgiler İbrahim, Âdem, Verkâ ve İbn Necîh kanalıyla kendisine dayandırılırken Mukâtil (Mukâtil, 2003: 2/337) her hangi bir isim zikretmez.

Taberî, gerek Muhammed b. İshak, Hakim, Saîd b. Cübeyr ve oradan da İbn Abbas'a gerekse Hasan, Verkâ ve İbn Ebî Necîh'e dayandırdığı isnatla Mücâhid'in verdiği bilgileri aktarır (Taberî, 2001: 18/361). Abdulvehhâb en-Neccâr'ın kesinlik arz etmeyen bu bilgilerin aktarılmasında yarar görmediğini söyleyen Muhammed Abdüsselâm (Mücâhid, 1989: 1/343), "Öncelikle Samirî Cibril'i nasıl ve niçin görmüştür? Cibril'in atının ayağındaki tozu korumaya aldırın sebep nedir? Ona bu toprağın cansız varlıklara hayat vereceğini kim öğretmiştir?" şeklinde sorar. Bu konularla ilgili olarak sahit kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmadığını hatırlatır.

4.5. Bel'am b. Bâ'ûrâ İle İlgili İsrâiliyat

İsrâil oğullarının kıssaları içerisinde en fazla dikkat çekenlerden biri, kendisine ilim verildiği halde yanlış sapan kişidir.⁴³ Bel'am b. Bâ'ûrâ olduğu bildirilen bu zat, kitaptaki bilgilerden yeterince faydalanamamış ve dünyanın gösterişine kapılmıştır (Mücâhid, 1989: 1/346-347). Bu bilgiler Abdurrahman b. el-Hasen, İbrahim b. el-Hüseyn b. Ali, Âdem b. Ebi'l- İyâs, Şeybân, Câbir ve İbrahim, Âdem b. Ebi'l-İyâs, Verkâ b. Ömer, İbn Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'e dayandırılmıştır (Mücâhid, 1989: 1/346-347. Krş. Cerrahoğlu, ty.: 40-45).

Mukâtil'in aktardığına göre Bel'am'a verilen ayet, ism-i a'zam bilgisidir. Rüşvet karşılığında Hz. Musa'ya beddua etmesini isteyen kralı önce reddetmiş, ancak tehdit üzerine istenileni yapmıştır. Bel'am'ın duasının kabul edildiğini öğrenen Hz. Musa da kendisinden ism-i azam'ın alınması için Allah'a

⁴⁰ Tâhâ 20/88.

⁴¹ "فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَتَبَدَّأْتُهَا" (Tâhâ 20/96).

⁴² Mücâhid, şöyle devam eder: "Sâmirî, Musa'ya inanmış biriydi. O yokken kavmine karşı bir plan kurdu. İsrail oğullarının getirdikleri süs eşyalarını topladı. Onların kalmasını Musa'nın gelmesini geciktireceğini söyledi. Onlar da buzağıya meyilli olup aynı şeyi Musa'dan istemişlerdi. Böylece Samirî, bir buzağı yaptı ve 'İşte bu Musa'nın da sizin de ilahınızdır, fakat Musa bunu size haber vermeyi unuttu' veya 'Bu ilahı bıraktı da başka bir ilah aramaya gitti' dedi." (Bk. Mücâhid, 1989: 1/343).

⁴³ el-A'râf 7/175.

yalvarmıştır. Onun duası da kabul edilmiştir. İşte “Onlardan sıyrılıp çıktı”⁴⁴ ifadesi bunu anlatmaktadır. Nefsani arzuların peşine düşen bu kişi, üzerine yürünse de kendi haline bırakılsa da dilini sarkıtıp soluyan bir köpeğe benzetilerek hakkı inkâr edenler için ibret vesilesi kılınmıştır (el-A'râf 7/175). Kral ve Bel'âm hakkında ayrıntılı bilgiler sunan, ancak isnada yer vermeyen Mukâtil (Mukâtil, 2003: 2/14-15), kâfirlere öğüt verilse de kendi hallerine bırakılsa da onların dalalette olacaklarını ifade etmiştir. Taberî ise Bel'âm'a dair rivayetleri İbn Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve Mücâhid'e dayandırırken (Taberî, 2001: 13/255-256) bazı farklı rivayetlere de yer vermiştir.

4.6. Kârûn'un Hz. Musa'ya Tuzak Kurması

Kasas suresinde Kârûn kıssası yer alır.⁴⁵ Rivayete göre o, Musa Peygamber'e sürekli eziyet etmektedir (Mücâhid, 1989: 1/532-533). Mücâhid'in tefsirinde, Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd b. Cüd'an' zinciriyle gelen bir bilgi aktarılır. O da Abdullah b. Hâris'ten şöyle nakleder: “Musa'nın amcasının oğlu olan Kârûn, kötü bir kadınla anlaşarak Musa'nın kendisine çirkin bir teklifte bulunduğunu söylemesini istemiştir. Ne var ki kadın, denileni yapmadığı gibi Kârûn'un tuzağını ifşa etmiştir. Allah, arz ve semayı Musa'nın emrine vermiştir. O da Kârûn'un helaki için dua etmiş ve arz, onu içine almıştır (Mücâhid, 1989: 1/532-533).⁴⁶

Kârûn'un ziynet ve ihtişam içinde kavminin karşısına geçişi, Mukâtil'in tefsirinde de yer alır (Mukâtil, 2003: 3/27). Hatta burada daha ayrıntılı bilgiler verilir. Ancak hiçbir bilgi bir başkasına isnat edilmez. Taberî de eserinde kıssaya dair ayrıntılara girer. Bilgileri de Mücâhid, İbn Vekî', İbn Cüreyc, Hasan el-Basrî, İbrahim en-Nehaî, İbn Vehb gibi kimselerden aktarır (Taberî, 2001: 19/526-528). Ne var ki Taberî de Kârûn'un elbisesinin rengi, kölelerin, cariyelerin hatta hayvanların sayısı gibi gereksiz birçok bilgiyi her hangi bir değerlendirme yapmadan zikreder.

5. Sebe' Melikesi Hakkında Nakledilen İsrâiliyat

Neml suresinde Sebe' melikesinin durumu ve Süleyman Peygamber ile karşılaşma olayı yer alır.⁴⁷ Sebe' melikesi, saraya girerken şeffaf zeminin altından akan suyun açıktan aktığını zannedip eteklerini kaldırmıştır.⁴⁸ Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâd'dan gelen rivayete göre bu olayda kraliçenin ayaklarının kılı olduğu görülmüştür.⁴⁹

Bu anlatılanlar, Hz. Süleyman'ın saltanatı ve davası ile hiçbir ilgisi olmayan konulardır. Ayrıca koskoca bir ülke yöneticisinin yaşam biçimiyle uyuşmayan bu bilgiler, dini ve ahlaki bir değer taşımamaktadır. Görüldüğü kadarıyla Hz. Süleyman, Allah'ın kendisine verdiği güç ve iktidarı göstermek amacıyla

⁴⁴ el-A'râf 7/175.

⁴⁵ Ayetlerin özeti şöyledir: “Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Kârûn, onlara haksızlık etmektedir. Anahtarlarını bile bir topluluğun zor taşıyacağı bir hazineye sahiptir. Halkı ona şımarması gerektiğini söyleyerek sahip olduğu nimetlerle âhîret yurdunu kazanmaya çalışmanın daha hayırlı olacağını hatırlatır. Yeryüzünde bozgunculuk yapmamasını öğütler. Zira Allah bozguncuları sevmez der. Kârûn, söz konusu servete kendi bilgisi sayesinde ulaştığını iddia eder. Hâlbuki o, kendisinden daha güçlü ve daha zengin nice insanların helâk edildiğini de bilmektedir. Kârûn debdebe içinde halkına seslenir. Dünyanın geçici nimetlerine râğbet edenler onun haline imrenip “Keşke biz de onun gibi olsak” derler. İlim sahipleri ise salih amel işleyen müminler için Allah'ın mükâfatının daha üstün olduğunu, buna da ancak sabredenlerin kavuşabileceğini söylerler. Sonunda o, mülküyle birlikte yerin dibine geçirilir.” el-Kasas 28/76-82.

⁴⁶ Bu anlatımda bizi ilgilendiren husus, Mücâhid'in tefsirinde ona dayanmayan bir kanalla gelen bilginin varlığıdır. Dolayısıyla onun tefsirinde kendisine ait olmayan bazı rivayetlerin eklenmiş olma ihtimali güçlenmektedir.

⁴⁷ (en-Neml 27/21-44).

⁴⁸ en-Neml 27/44.

⁴⁹ Eserde daha başka bilgiler de verilir. Annesinin cinlerden ya da annesinin peri, babasının cinlerden olduğu ve ayak tırnaklarının eşeklerinkine benzediği anlatılır. Hz. Süleyman, bunun doğruluğunu öğrenmek için sarayın bahçesinden akan suların üzerine billur döşeme yaptırır. Belkis sudan geçeceğini sanarak eteklerini kaldırır. Bu sırada Süleyman onun bacaklarının tüylü ve eşek tırnaklı olduğunu anlar ve bunun ne ile giderilebileceğini sorar. Adamları, “nevra” adındaki bir taş ile giderilebileceğini söylerler ve o günden sonra bu malzeme kullanılır. (Bk. Mücâhid, 1989: 1/519).

kraliçenin tahtının getirilmesini istemiş ve böylece güneşe tapan bir topluluğu tevhide davet etmiştir. Nitekim Belkıs'ın, "Ey rabbim, ben kendime zulmetmişim. Artık Süleyman ile âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum"⁵⁰ demesi, kıssanın anlatılış amacına uygun düşmektedir.

6. Süleyman'ın Kürsüsündeki Ceset

Süleyman Peygamber'in imtihan edildiği olaylardan birisi "Gerçekte biz Süleyman'ı imtihan ettik de oturduğu makama bir ceset koyduk" ayetiyle⁵¹ Kur'an'da yer alır. Ceset kelimesi, Mücâhid'in tefsirinde şeytan olarak karşılık bulur. Süleyman, adı Asaf olan şeytana insanları nasıl fitneye düşürdüklerini sorar. Asaf kendisine yüzüğünü gösterdiği takdirde bilgi vereceğini söyler. Yüzüğü alınca onu denize atar. Süleyman tahtını ve otoritesini kaybeder. Asaf tahta oturur. Süleyman'ı annesi bile tanımaz. İnsanlar tarafından dışlanır. Bir kadın temizlemesi için Süleyman'a balık verir. Süleyman, yüzüğü balığın içinde bulur ve parmağına takar. Mülkü ona geri verilir. Bu defa Asaf kaçarak denizde kaybolur.⁵² Tarihi rollerin birbirine karıştığı görülen ve içinde efsanevi unsurlar bulunan bu hikâyeye, İbn Ebî Necîh vasıtasıyla Mücâhid'e dayanmaktadır.

Mukâtil, aynı hikâyeyi bazı farklılıklarla anlatır (Mukâtil, 2003: 3/156). Ancak, verdiği bilgileri nereden aldığına değinmez. Taberî ise oldukça ayrıntılı ve birbirinden farklı rivayetleri sıralar. Mücâhid'den gelen rivayeti de zikreder (Taberî, 2001: 21/193-196). Çoğu İsrâilî rivayetlerde olduğu gibi bu kıssalarda da Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sağlamayacak bilgiler vardır.⁵³ Ne var ki Taberî, içlerinde herhangi bir tercih yapmadığı gibi değerlendirmeye de gerek duymaz.

7. Sonuç

Mücâhid b. Cebr'in eseri, ilk tefsir kaynaklarından olma özelliği taşımaktadır. Mücâhid, Kur'an'ın tamamını tefsir etmemiş, gerekli gördüğü kısa açıklamalarla yetinmiştir. Ayetlerin tamamını da açıklamayan müfessir, garip kelimeleri açıklamakla yetinmiş, bazı ayetlerde de yer ve şahıslarla kimin/neynin kast edildiğini söylemiştir.

Kur'an'ın tamamını tefsir eden ilk müfessir olarak bilinen Mukâtil b. Süleymân ise ayetleri daha geniş olarak açıklamıştır. Her iki müfessirin başta İsrâiliyat olmak üzere diğer konularda da⁵⁴ benzer açıklamalarda buldukları görülmüştür.

Mücâhid ve Mukâtil, eserlerinde konumuz olan İsrâiliyata yer vermişlerdir. Mücâhid, aktardığı bilgileri çoğunlukla İbn Abbâs'a dayandırmıştır. Kur'an'da geçen Ehl-i kitap kıssalarının çokluğuna nispetle az sayıda açıklamaya yer vermiş ve üç-beş yer dışında fazla ayrıntıya girmemiştir. Mukâtil'in eserinde ise pek çok İsrâilî rivayet bulunmaktadır. Ayrıca bazı konular, daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Mücâhid'in tefsirinde kullanılan İsrâilî bilgiler, öğrencileri tarafından belirli bir rivayet zinciriyle

⁵⁰ en-Neml 27/44.

⁵¹ Sâd 38/34.

⁵² Saîd b. el-Müseyyib'in söylediğine göre Süleyman, üç gün boyunca insanlar içine çıkmaz. Allah ona üç gün boyunca insanların içine çıkmadığını ve bir mazlumu zalimin elinden kurtarmadığını vahyeder. Süleyman'ın mülkü yüzüğündedir. Hamama girdiği zaman onu yatağının altına bırakmaktadır. Bir gün hamama girince şeytanın biri onu alır, denize atar ve yatağına oturur. İnsanlar şeytana iltifat ederler. Süleyman kendisinin nebi olduğunu söylese de inanmazlar. Onu kendi kadınları da tanımaz. Kırk gün boyunca dlenir. Gemiciler ona bir balık verirler. Balığın içini yarıncı yüzüğü bulur. Sonra gelip şeytanı tutar ve bu sırada "Rabbim! Beni başışla; bana, benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlerlik ver" (Sâd 38/35) diye dua eder. (Bk. Mücâhid, 1989: 1/574-575).

⁵³ İbn Kesîr, bu bilgileri İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basrî ve Katâde'ye dayandırarak naklettikten sonra bunların tamamının İsrâiliyat olduğu uyarısında bulunur (Bk. İbn Kesîr, 2000: 7/66-67).

⁵⁴ Bunlar hurûf-u mukatta'a, müteşâbihât, sebab-i nüzûl, nüzul ortamı, nesh ve şefaât gibi konulardır.

aktarılmıştır. Bu konuda bazen sahâbe isimleri de zikredilmiştir. Mukâtil'in eserinde ise özellikle İsrâilî bilgiler konusunda herhangi bir atıfta bulunmadığı görülmüştür. Bununla birlikte her ikisinin de Kutsal kitaplara ait bilgilere sahip olan Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kişilerin yorumlarını kullandıkları tespit edilmiştir.

Taberî, birçok konuda olduğu gibi İsrâiliyat bağlamında da rivayetleri senetleriyle birlikte aktarmıştır. Mücâhid'den gelen rivayetlerin çoğu, onun eserinde aynı şekilde yer almıştır. Mukâtil'in senetsiz zikrettiği birçok İsrâilî rivayeti senediyle birlikte zikretmesi de önemli bir husustur. Rivayetlerin kaynağı ve bilgilerin güvenilirliği noktasında Taberî'nin eserinin hakemlik görevi yaptığı söylenebilir. Bununla birlikte Taberî de çoğu zaman aktardığı bilgileri değerlendirmeye tabi tutmamış ve öncekilerden aldığı gibi aktarmıştır. Bu özellik, Taberî'nin tefsirinde uyguladığı metodun bir gereği de olabilir. Yine de o, bazı yerlerde kendi tercihini belirtmiştir.

Mücâhid ve Mukâtil'in tefsirlerinde yer alan İsrâilî bilgileri dini ve ilmi açıdan değerlendirmek gerekirse bazı bilgilerin, Kur'an'ın açıklamasına katkı sunduğu söylenebilir. Ancak çoğunun yaratılış kanunlarına, insan fitratına ve tarihi gerçekliklere uymadığı açıktır. Bu bilgiler, önceki topluluklardan duyulduğu şekliyle aktarılmıştır. Bu durum, geçmişteki âlimlerin duyduklarını aktarmak gibi bir sorumluluk duygusu taşıdıkları ve değerlendirmeyi okuyucuya bıraktıkları düşüncesine bağlanabilir. Ancak konu, bilginin kaynağına ve bilimsel değerlere uygunluğuna önem veren günümüz insanı açısından bambaşka bir aşamada bulunmaktadır. Dolayısıyla Ehl-i kitabın sahip olduğu kültürün bir yansıması olan İsrâiliyat, çoğunlukla bir inanç haline dönüşmüş ve kutsal kitapların asli unsuru gibi algılanır olmuştur. Bu durumu Kur'an açısından değerlendirmek gerekirse onun, beşeri unsurlardan bazı eklemelere maruz kalan diğer kutsal kitaplarla aynı kategoriye dahil edilmesine sebep olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aydemir, A. (1979). *Tefsirde İsrailiyyât*, DİB Yayınları.
- Akdemir, H. “Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâilîyat Örneği”, *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (Ocak-Haziran 2003), s. 70-85.
- Altuntaş, M. “Mukâtil b. Süleymân’ın Tefsirinde İsrâilîyat ve Huruf-u Mukatta Hakkındaki Yorumları”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)*, 13/13 (2018/13), ss. 129-158.
- Cerrahoğlu, İ. (1991). *Tefsir Usûlü*. TDV Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. Tefsirde Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir, *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, ss. 31-50.
- Demirci, M. (2012). *Tefsir Tarihi*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ebû Dâvûd, (1992). *Sünen*. Dâru Sahnûn - Çağrı Yayınları.
- Ebû Hayyân. (1420h.). *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil. Dâru'l-fıkr,
- el-A'zamî, M. M. (2015). *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, çev. R. Çetintaş. İz Yayıncılık.
- Gökkır, B. (2019). “Tefsir’de İsrâilîyat: Klasik Dönemde İsrâilîyat ve Önemi”. *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 5 (Ocak Haziran 2019) s. 177-190.
- Hatiboğlu, İ. (2001). “İsrâilîyat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- İbn Hallikân. (1994). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İ. Abbas. Dâru sâdır.
- İbn Kesîr, İ. b. Ö. (1998). *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdurrahmân ed-Dûkî - Muhammed Gâzî Beydûn. Dâru'l-ma'rife.
- İbn Kesîr, (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr., Mu'essesetu Kurtûba, Mektebetü'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs.
- İbn Nedîm. (1997). *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan. Dâru'l-marife.
- İbn Sa'd. (2001). *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. Mektebetü'l-Hancî.
- İbn Teymiyye. (1979). *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, thk. Adnan Zerzûr, yy.
- Karaalp, C. (2019). İsrâilîyatın Tefsire Girişi, *İslam Düşüncesi Araştırmaları*, 2019, ss. 49-81.
- Kâtip Çelebi. (1982). *Keşfü'z-zunûn*. Daru'l-Fıkr.
- Kaya, M. (2013). *Çağdaş Tefsirlerde İsrâilîyat'a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*. Konya NEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kayacan, M. (2017). “İsmail Cerrahoğlu'nun Tâbiîn Dönemi Tefsiri ve İsrâilîyat Literatürüne Bakışının Analizi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 3 / 1 (Nisan 2019): 66-84.
- Küçük, R. (2001). “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Mukâtil b. Süleymân. (2003). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferîd. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,.
- Mukâtil b. Süleyman. (1423h.). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud b. Şehhâte. Dâru ihyâi't-turâs,

- Mücâhid b. Cebr. (1989.). *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed ‘Abdusselâm Ebu’n-Nîl. Dâru’l-Fikri’l-İslâmî,
- Râzî, Fahrüddîn. (1420h.). *Mefâtîhu’l-gayb*. Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî.
- Süyûtî, C. (1996). *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*. Dâru’l-Fikr.
- Taberî, M. b. Cerîr. (2001). *Câmiu’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. thk. Sıdkı Cemîl el-‘Attâr. Dâru’l-Fikr.
- Tirmizî, M. b. ‘Îsâ. (1992). *Sünen*. Dâru Sahnûn - Çağrı Yayınları.
- Türker, Ö. (2020). “Mukâtil b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Uzun, N. (2015). Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Faculty of Divinity*, 2015, c: II, s. 1, ss. 7-39.
- Yargıcı, A. “Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 11/15 (Ocak-Haziran 2006), s. 51-65.
- Yılmaz, O. (2018). “Mukâtil b. Süleymân’ın Hadis Anlayışı”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Bozifder)*, 14/14 (Aralık 2018), 335-361.
- Zehebî, M. b. A. (1963). *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Dâru’l-ma’rife li’t-tiba‘ ve’n-neşr.
- Zehebî, M. b. A. (1998). *Tezkiretü’l-huffâz*. Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye.
- Zehebî, M. H. (ty.). *el-İsrâilîyyât fî’t-tefsîr ve’l-hadîs*. Mektebetu Vehbe.
- Zehebî, M. H. (2002). *Tefsir ve Hadiste İsrâilîyat*, çev. M. Yılmaz, Ç. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (Ocak Haziran 2002), ss. 155-189.
- Zehebî, M. H. (1976). *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*. Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî.
- Zemahşerî. (1995). *el-Keşşâf*. Dâru’l-kitâbi’l-‘ilmiyye.
- Zemahşerî, (1998). *Esâsü’l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd. Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.